A népi mészégetés Debrődön

Debrőd község a Szepes-Gömöri Érchegység délkeleti részén, a Bódva folyó jobb partján, erdőktől körülzárt fennsíkon terül el. A település mindig szoros összefüggésben volt a község felső végében levő Szent János forrással, melyet a nép a mai napig Szentjánoskának nevez. A falu a II. világháborútól ismét Csehszlovákiához tartozik. Határának talaja általában meszes, agyagos, több helyen homokos és eléggé köves. Ez a körülmény megszabta a gazdálkodás jellegét: a határ 26%-a volt szántóföld, 14%-a rét, 5%-a legelő, 53%-a pedig erdőség.

A község belső területe, valamint a határa nagy mennyiségű és jó minőségű mészkövet tartalmaz. A múltban a fakitermelés az úrbéresség hatáskörébe tartozott. Az erdőt rendszeresen tisztították, mégpedig a község legszegényebb lakosai, akik a kiirtott gallyfát ingyen kapták meg tüzelőnek.

Általában azt mondhatjuk tehát, hogy a debrődi határ meglehetősen mostoha megélhetési lehetőségeket kínált az ott lakó népnek. Úgyszólván törvényszerű volt tehát, hogy a lakosság különféle egyéb megélhetési lehetőségek után nézett. Ezek között az idők folyamán megkülönböztetett jelentőséget kapott a mészégetés.

A mészégetés jelentősége

Az idős emberek elbeszélése szerint a népi mészégetés Debrődön nagyon régi keletű és a község lakosságának egyik fő foglalkozása volt egészen az 1950-es évekig.

A mesterség fellendülését, nagyobbarányú szükségletét a házépítési módszerek 19. század végén bekövetkezett változása segítette elő. Addig a lakosság a házépítésnél sarat használt kötőanyagnak, amit a mésszel kevert malter csak a század vége felé váltott fel. A házakat akkor még kőből és vályogból építették, téglát a lakosság nem használt. Ez az építkezési mód volt jellemző a környező falvakra is, ahová a debrődi fuvarosok a *mészhordás* során eljutottak. A községtől északra, távoleső vidékeken a szlovák lakosság azelőtt fából építkezett, amihez megintcsak nem volt szükség mészre. A lakosság mészszükséglete ezért abban az időben kizárólag a ház belső és külső kifehérítésére korlátozódott, arra is csak nagyobb ünnepek alkalmával került sor. (Főleg a tavaszi nagytakarítás idején a húsvéti ünnepek előtt, esetleg pünkösdkor és a falu búcsúja alkalmából. Ehhez viszont nem volt szükség nagyobb mennyiségű mészre.)

A múlt században különösen a jászóvári premontrei prépostság igényelt nagyobb mennyiségű meszet, s ezt kizárólag a debrődi mészkemencékből szerezték be. A prépostság nemcsak egyházi jellegű épületeket emelt, hanem gazdaságiakat is. A jászóvári központhoz 1848-ig számos jobbágyfalu tartozott, amelyek ugyancsak sok meszet használtak a templomok, plébániák és egyházi iskolák felépítésénél. A múlt században tehát elsősorban ezek a körülmények segítették elő a nagyobb arányú mészégetés kialakulását Debrődön. A tevékenység legjelentősebb időszakának mégis a két világháború közötti éveket tekinthetjük, amikor mind a községben, mind pedig a környező falvakban gyökeres változás következett be az egyéni házépítkezésben. A régi házakat ekkor kezdték átépíteni, megnagyobbítani, és kötőanyagnak kizárólag a mésszel kevert malter használták. Az építkezés alapanyaga továbbra is a kő és a vályog volt, de a módosabbak már téglából is raktak falat.

A népi mészégetés Debrődön tehát ebben az időszakban kapott nagyobb lendületet, olyannyira, hogy a mész égetésébe és fuvarozásába bekapcsolódott szinte az egész falu lakossága.

A mészégetés ismertetése

A mészégetésnek több munkafolyamata van, ezek sorrendben a következők: a mészkő feltárása (felszíni fejtéssel vagy robbantással), a szükséges fa beszerzése, a kő és a fa kemencéhez való szállítása, a kemence megrakása, a mész kiégetése, a kemence szétbontása, a kiégett mész eladása. A következőkben ismertetem ezeket a munkafolyamatokat.

A debrődi mészkőből égetett mész kb. 80% kalciumkarbonátot tartalmazott. Nagyon keresett volt mindenfelé, mert oltás után azonnal lehetett használni és nem pattogzott le a vakolat.

A mészkő a határ legtöbb helyén rétegekben fordult elő, ami a kitermelést nagyon megkönnyítette. A még élő idősebb mészégetők[1] elmondták, hogy a felszíni fejtéshez elég volt a *csákány*, a *kőtörő*, a *bunkó* és a *vasrúd (stangli)*. A dinamittal való robbantást csak a húszas évek óta alkalmazták. Ez úgy történt, hogy a mészkőbe hosszú, éles vasrúddal (*„fúróval"*) mély lyukat fúrtak, abba dinamitot helyeztek, amely hosszú gyújtózsinórral volt összekötve. A furat nyílását előbb agyaggal, majd apró kővel és agyaggal eltömték, hogy a robbantás ereje minden irányban érvényesüljön.

A felszíni fejtést megkönnyítette a mészkőnek az a tulajdonsága, hogy könnyen hasadt. Ez nagyon előnyös volt a mészkemence rakásánál, különösen a tüzelőtér fölötti áthidalás elkészítésekor.

Mészkemencét rendszerint a nyersanyag közelében építettek. A legjobb minőségű mészkövet a *Bakóc-erdő*ben és a *Szent László-tisztás* környékén találták. Ezeken a helyeken a felszíni fejtés mellett később a robbantást is alkalmazták. A másik lelőhely az *Ereszvényajji-dűlő* melletti erdőben volt. Kitermelése ugyan könnyebb volt, mivel felszíni fejtéssel nyerték a követ, de az ott fejtett mészkő nem volt olyan jó minőségű, mint az előbbi.

A mészkemencetulajdonosok általában a kis- és középbirtokosok soraiból kerültek ki. Az égetéshez szükséges követ részben családtagjaik segítségével fejtették vagy robbantották, részben segédmunkásokat fogadtak. A robbantást mindig az ahhoz értő munkásokkal végeztették el.

A fát a helybeli úrbérességtől vásárolták és saját fuvarral szállították a mészkemencéhez. Az égetéshez méterbe vágott fát (ölfát) használtak, leginkább tölgy- és bükkfát, ritkábban gyertyánt. Az elégetett fa ellenértékét minden hét végén be kellett fizetniük az úrbéresek pénztárába.

A segédmunkások a gödör kiásásától a kemence megrakásáig mindenben segítettek. A mészégető gazda lehetőleg állandó munkaerőket alkalmazott, akiknek már gyakorlatuk volt ebben a munkában. A család tagjai közül a nők és a gyerekek leginkább a kemence befejező munkálataiban segédkeztek: *„aprókövelték"* és a tapasztást is ők végezték.

Németh Lajos adatközlőm — aki gyerekkorától segédkezett édesapja, *Németh József* mészkemencéjénél és ott sajátította el a mesterséghez szükséges tudnivalókat — a hely kiválasztásának módját így beszélte el: „A meszet lápás hejjön köllött égetni, ahol nem érte a szél, mer szeles időbe az égetés 6—8 órával tovább tartott. A kiválasztott hejjön először egy vastengöjt bevertek a földbe, ami két vagy két és fél métör vót. Ha a tengöj egy vagy másfél métörig nem ért követ akkor a hejj jó vót. A tengöjre egy darab kötelet erősítettek, aminek a végire egy kampót köttek és azt körbe húzták. Ez vót a kemence hejje. 5—6 sukkos kemencéket csináltunk." Az adatközlő szerint egy sukk kb. 40 cm volt, eszerint az 5 sukkos kemence átmérője 4 m lehetett, a 6 sukkosé pedig 4,80 m. Persze voltak ennél kisebb átmérőjű kemencék is, egészen 2 méterig.

A debrődiek csak egyenes terepen ástak kemencéket, domboldalon sohasem. Érdekes, hogy más vidékeken a magyar és a szlovák lakosság leginkább lejtős helyen építette mészkemencéit. *Bakó Ferenc* a magyar lakosság körében végzett kutatásai során megállapította, hogy „a gödörnek lejtős helyen kell lennie, mert a gödör szája alsó részének jóval 1—2 méterrel alacsonyabbnak kell feküdnie, mint a gödör hátsó peremének... a paraszti mészégetőknél túlnyomóan ilyen elhelyezésű gödröket találunk".[2] A szlovákiai vidékeken *Ján Koma*, az eperjesi múzeum igazgatója kutatott a népi mészégetéssel kapcsolatban és ő is azt írja, hogy a mészkemencéket szinte kivétel nélkül domboldalba építették.[3]

1 **Görcsös Ferenc, Németh Lajos, Dunajszky Ferenc.**
2 Idézi **Hegyi Imre** a bakonyi erdőgazdálkodásról írt kandidátusi dolgozatában.

A kemence helyének kiásásához *csákányt*, *krampácsot*, *ásót*, *kapát* és *lapátot* használtak, a föld ugyanis egyik helyen sem volt agyagos. Először a föld tetejét, a füves részt szedték le és a gödör pereme körül elhelyezték. A gödörből kihányt földből a kemence kerülete körül alacsony kis földfalat, *murik*-ot készítettek. Ezt egy deszkadarabbal jó keményre súlykolták. Ettől a kis földfaltól építették a külső kúpot, a *kupolát*. A kiásott föld legnagyobb részét a kupola légmentes zárására, a *sárlángos* készítéséhez használták fel.

A gödör mélysége rendszerint másfél-két méter volt, szélessége pedig 3—5 méter. A gödör alján a tüzelőnyílás magasságában kb. 20—30 cm széles *póc*-ot, padkát hagytak. Erre került a legalsó mészkősor és innen kezdték a követ felrakni a mészkemencéhez. A gödör alján teknőszerűen kimélyített tüzelőtér volt, amit *tűzfészek*-nek is neveztek. Ezután a kemence szájnyílását készítették el, előtte a fűtőgödörrel. Innen történt ölfával a tüzelés. A kemence szájnyílásának megépítése nagy szakértelmet kívánt. Ezt ugyanis bolthajtásszerűen kellett megépíteni és a tetejére nagyobb lapos követ, ún. *áttakaró* követ tettek.

A kemence építése előtt a tüzelőteret telehordták nagy tuskókkal, melyek később már nem fértek volna be a kemence szájnyílásán. A tuskókat azonkívül felhasználták állványnak, *padlás*-nak is, amikor már magasabbra kellett rakni a köveket.

A kemencét belülről építették. Általában *négy ember rakta a köveket*, oly módon, hogy azok erősen tartsák egymást. A kövek odahordásában az asszonyok és gyerekek is segítettek. A kemence alsó részét nagyobb, lapos kövekből rakták, mert ezek érintkeztek közvetlenül a tűzzel, fontos volt tehát, hogy el ne égjenek. A gödör széle és a boltozat közti részt azonnal kitöltötték apró kövekkel és úgy haladtak tovább a boltozat építésével. A kövek közül a *rakó* kiválasztotta azt a darabot, amely éppen a legjobban megfelelt. A *bótozat* építésénél vigyázni kellett arra, hogy erősen tartson és megbírja a ránehezedő terhet. Ezért ha valamelyik kő nem egészen „pászolt" a helyén, azt kicserélték vagy pedig lapos köveket raktak alá. Az alátétnek használt köveket *klóc*-nak nevezték. A kemence boltozatát fölfelé haladva egyre szűkítették. Ahogy haladtak a boltozat elkészítésével, úgy csökkent a rakók száma is. Végül már csak egy ember maradhatott bent, aki akkora nyílást hagyott meg, amelyen ki tudott jönni. De el lehetett hagyni a kemencét az alsó szájnyíláson is. A boltozatot azután kívülről fejezték be. A kupola közepébe tették a *középső szög*-et, melyet *vertnyák*-nak vagy *kicá*-nak is neveztek.

A boltozat befejezése után kisebb köveket raktak a mészkemencébe, ebben a munkában már asszonyok és nagyobb gyerekek is segédkeztek. A kemence tetejét kupolaszerűen fejezték be. A külső kúpot, kupolát a *murik* szélétől rakták és mikor készen volt, apró kővel körülszórták, *aprókövelték*, hogy a kupola hézagait kitöltsék.

Közben az asszonyok a kemence mellett elkészítették a tapasztáshoz szükséges sarat. A kiásott föld egy részére vizet öntöttek és jól összetaposták, hogy sár legyen belőle. Ebből aztán kisebb darabokat szakítottak ki és a lábukkal ellaposították. A lapos sárlepényeket, *sárlángosokat* azután kézzel rádobálták a kupolára. A tapasztásnál vigyáztak arra, hogy a kupolán ne maradjon hézag, hanem összefüggő burok váljék belőle. Ha égetéskor a tapasztás valahol megrepedt, azonnal kijavították. A tapasztás után a kupola alját kb. 20 cm-es rétegben körülszórták. Ennek *fiár* volt az elnevezése. A kemence megrakását áldomással ünnepelték.

Egy négy méter átmérőjű kemence megrakásához kb. tíz szekér kőre volt szükség. Egy szekérre 15—20 q követ raktak, tehát a mészkemencében 150—200 q kő volt. Azt tartották, hogy égetésnél a kő kb. 40%-ot veszít el súlyából, tehát kiégetés után 90—120 q mész lett belőle. A kisebb kemencékből 60—70 q meszet szedtek ki. A mész kiégetéséhez állandó, jó tüzeléssel 48 órára volt szükség. A tüzeléshez rendszerint ölfát, hasábfát használtak, de sokszor megelégedtek a harmadosztályú gallyfával is. Természetesen ez esetben nagyobb mennyiségű fára volt szükség.

A nagyobb kemencék kiégetéséhez kb. 30 űrköbméter fát használtak fel, a kisebb kemencékhez pedig 18—20 űrmétert. Egy űrköbméter harmadosztályú gallyfa ára 1937-ben 25 korona volt, a hasábfáé kb. 50%-kal drágább. A fa mind a Szent László tisztásnál, mind az Eresztvényben egészen közel volt a mészkemencékhez, úgyhogy az odaszállítás nem okozott nehézséget.

3 Bővebben lásd: Népi mészégetés Keletszlovákiában c. cikkét. (Ludová výroba vápna na východnom Slovensku) Nové Obzory, 1966. 8. sz. 492—509. old.

Az égetés befejezését elsősorban a kő fehérhamvas izzása és a tűz halványkék lángja jelezte. A tüzelőnyíláson figyelték az égés menetét, de az idősebb mészégetők már tapasztalatból tudták, mikorra kell a mésznek kiégnie. „Ha a mész kiégött, még a tűz is másféle vót, a kemence pedig fehér vót" — mondta az egyik idős mészégető.

A jól kiégett mész az oltásnál teljesen szétolvadt, kövek nem voltak benne és kihűlés után vajszerű massza lett belőle. Ezért az égetésnél fontos volt az egyenletes tüzelés.

Nagyobb mészégető gazdák évente kb. 20 kemencét égettek ki. Télen azonban nem égettek meszet, valamint a sürgős tavaszi és nyári munkák idején sem.

A mészkemence rakásával úgy igyekeztek, hogy a hét második felében, csütörtök este vagy péntek reggel be lehessen gyújtani. Ennek gyakorlati jelentősége volt. Vasárnapra ugyanis a kiégetett mész annyira kihűlt, hogy hétfőn a kemencét szétszedhették. Először a sártapaszt szedték le a külső kupoláról, amely akkorra már kihűlt. A kemence belseje azonban még elég forró volt, de nem várhattak, mivel a kemencét gyorsan szét kellett szedni, hogy a meszet kimérhessék a fuvarosoknak, akik azonnal el is szállították a környező falvakba.

A kemence hülése idején állandóan figyelték az időjárást. Ha eső jött, akkor a kupolát ponyvával letakarták. A ponyva a mészégetés elengedhetetlen tartozéka volt. *Kisponyvát* használtak a meszet szállító szekeresek is. Több napos vándorlásaik során ugyanis sokszor kaptak esőt és ezért védeni kellett a meszet, hogy *„el ne égjön"*.

A mészégető gazda csak ritkán járt mésszel faluzni. Ezt már csak azért sem tehette még, mert gondoskodni kellett a következő kemence megrakásáról és kiégetéséről. Ha jól sikerült eladni a meszet, akkor a szétszedés után kitisztították a kemencét és máris hozzákezdtek a következő elkészítéséhez.

A kemence kitisztításakor egy-két ember bement a tüzelőtérbe, kosarakba kapával összeszedte a hamut és a faszenet, s kiadogatta a kívülálló asszonyoknak. Az égési maradékot — mint használhatatlan anyagot — nem messze a kemencétől kiszórták.

A mészégetés során az emberek nem maradtak kint állandóan az erdőn, hanem estenként hazajártak aludni. A falu különben is közel — kb. 2—3 km-re — volt a kemencékhez. Kora reggel azután ismét visszatértek folytatni a munkájukat. Volt ugyan egy összetákolt *kolyiba* is a kemence mellett, de ebben inkább csak rossz idő esetén húzták meg magukat. Csak a mész égetése idején maradt kint éjszakára két személy, hogy míg az egyik fűt, addig a másik pihenjen. Rendes alvásról azonban szó sem lehetett, mert amíg a kemence ki nem égett, egyikük sem tudott igazán aludni.

A mész értékesítése

A szekeresek (fuvarosok) a távol eső községeket is bejárták árujukkal. Volt olyan fuvaros, aki egy hétig is elvolt. A mészhordásnál a szekérbe oldaldeszkát tettek. A hátsó deszkát egyesek felhúzható retesszel, *suber*-rel látták el, melyet eladásnál kissé megemeltek, hogy a vevő által kívánt mészmennyiséget kiszórhassák. A mészkemencénél a meszet hordókba rakva mérték. Egy szekérbe általában 10 hordó mész fért el, ami 10—20 mázsának felelt meg.[4] A legtöbb fuvarosnak lova volt, csak néhány ember járt ökrös fogattal. A közelebbi falvakba azonban a szegényebb gazdák tehénfogattal is eljártak.

[4] Németh Lajos közlése.

A mész árusításában szinte az egész falu részt vett. A nehéz időkben nemcsak a fogattal rendelkező gazdák jártak el *faluzni* a mésszel, de gyalogosan is hordták a meszet. *Ferencz Károlyné Molnár Anna* erről így vallott: „Fijatal jány koromba ketten-hárman összeálltunk és háton hordtuk a meszet eladni. Három negyedöt beköttünk a trótuba és vittük a másik faluba. Mezétláb jártunk, mer szegénység vót." Ez a helyzet különösen az első világháború, és az utána következő évekre vonatkozik.

A szekeres gazdák már messzebbre is eljutottak, eladási körzetük meglehetősen nagy volt. Azok, akik azelőtt mésszel jártak, egyértelműen állították, hogy déli irányba eljutottak *Diósgyőrig, Göncig, Tokajig*, észak felé pedig *Szomolnok, Svedlér, Szepesremete* és *Gölnic* voltak a legtávolabbi helyek. A közelebbi falvak közül Csányt és Zsadányt említették (bár ez a távolság is megvan úgy 50 km). Rozsnyó irányában *Almásra* és *Hárskútra* jártak, de a Debrőd közelébe eső falvakat is ők látták el.

A mésszel megrakott szekerek rendszerint hétfőn indultak körútjukra, mégpedig két emberrel. Több olyan fuvaros volt, akinek megvolt a saját faluja, s oda állandóan ő hordta a meszet. Az ilyen faluban az asszonyok mástól nem is vettek. A fuvarosok többségének azonban nem volt állandó helye és addig járták a falvakat, amíg a meszet el nem adták. Így aztán nem meglepő, hogy sokszor csak a hét vége felé érkeztek háza. Akadt olyan eset is, hogy az áru egy részét visszahozták.

Érdekes esetet említettek egy gazdáról, aki négy ökörrel fuvarozta a meszet és lement egészen Göncig. Mindig az állatok előtt járt, nem ült fel a szekérre. Időközönként hátranézett, hogy jönnek-e az ökrök. Mivel azok lassan lépegettek, jól lemaradtak gazdájuktól, az pedig visszasietett, hogy egy kicsit nógassa őket. Utána megint ment előre, de kis idő múlva ismét mehetett vissza. Tréfásan azt mondták rá, hogy „Görcsös Ferkó kétszer tette meg gyalog az utat Göncig".

A szekeresek a falvakban úgy hívták fel magukra a figyelmet, hogy faluhosszat kiabáltak. Magyar faluban a „mészet vegyönek", szlovák községben a „vapno kupce", német helyen pedig a „kajlikáf" járta. Éjszakára az udvarokban, csűrökben, állásokban szálltak meg. Etettek, itattak s pihenni hagyták az állatokat. A fuvarosok azonban csak keveset alhattak, hiszen vigyázni kellett a szekérre.

A falvakat általában a nagyobb egyházi ünnepek előtt (húsvét, pünkösd) és a búcsú alkalmával járták. Ekkor mindenütt nagytakarítás volt, a házakat kívülről és belülről is kimeszelték. Rendszerint kis nyeles faedénnyel, a *negyed*-del és a félvékával mértek. Terményből legtöbbször búzát, kukoricát és babot kaptak. Egy *negyed mészért egy negyed terményt* kellett adni, ez tehát kifizetődőbb volt, mintha pénzért adták volna. Az eladásnak ezt a módját jobban is szerették a fuvarosok, mert a terményfélét a mecenzéfi piacon értékesíthették. Volt olyan fuvaros, aki a mészért kapott pénzen kukoricát vett és a legközelebbi hetipiacon azt árulta. A nyár elején pedig cseresznyét vásároltak és a búcsúkon adták el. A kereskedő szellem tehát nem hiányzott a falu népéből, sőt némelyek néha túlzásba is vitték, mert dologidőben elhanyagolták a földművelést és inkább a mésszel faluztak.

Görcsös Mihály

A debreceni Kollégium tűzoltó fecskendőjének történetéhez

1. *A Kollégium diákjainak tűzoltói tevékenységéről* már sokan írtak. Főleg arról, hogy a deáki tűzoltóság parancsnoki vezérkarát (*nagybotos, kisbotos* stb.) milyen testi erőpróbák győztesei közül választották meg. Legtöbben a tűzoltás módjáról írtak, hogy a diákok hogyan oltották a tüzet.

Nem kerülgették az utcákat, a zegzugos sikátorokat, hanem az elöl szaladó nagy- és kisbotosok leverték az útbaeső kerítéseket, berenákat, hogy a fecskendőnek — melyet a diákok húztak, toltak — utat csináljanak. Ezért voltak a botosok a tűzoltóság parancsnokai. Mert tüzet alig oltottak. Mire odaértek a fecskendővel, a szalmatetős, nádtetős ház vagy istálló tüze már az égig ért, meg sem lehetett közelíteni. Meg a tűzoltáshoz víz is kellett volna, és kút vagy volt a közelben vagy nem volt. A vedresek szaladgáltak, de a vízhordás szaporátlan munka volt. Ezért a Kollégium tűzoltóságának nem is a tűzoltás, hanem a tűz tovaterjedésének meggátlása volt a fő feladata. A botosok leverték a tűz körüli házak kerítéseit, a vaskampósok lecibálták a szomszédos házak, istállók, ólak tetejét. Ezt locsolgatták a fecskendővel, hogy a tűz ne terjedjen tovább, mert az égő ház már úgyis az ördögé volt. Szélcsendes időben ez sikerült is, de ha erős volt a szél, egész házsorok égtek le.

2. *Utolsó írásos ismeretem a Kollégium tűzoltó fecskendőjének sorsáról* az, hogy a kollégiumi tűzoltóság megszüntetésekor a fecskendőt, az 1872-ben községgé alakult Józsának adományozták. Ezek szerint a Kollégium diákjainak tűzoltási tevékenysége az 1870-es évek elején szűnt meg. Gondolom ezidőtájt szervezték meg Debrecen város hivatásos tűzoltóságát, de ennek kutatása már további feladat.

A fecskendő 1872—1920 közötti működéséről sem írásos, sem szájhagyományból eredő ismereteim nincsenek. Dédanyám ugyan emlegette, hogy „mikor megégtünk...", de hogy az mikor volt s hogy a Kollégium fecskendője már Józsán volt-e, nem tudom. Varga dédanyám nem naptár szerint tartotta emlékezetében a múló időt. Ha nagyon régi időre utalt, azt mondta: ez még az ántivilágban volt, még süldőlánykoromban történt, az uram már nem élt, mikor az a nagy szárazság volt.

Sajnálatosan a *Józsa nagyközség 100 éve, 1872—1972* című nagyon jó, de kizárólag levéltári anyagra támaszkodó helytörténeti kiadvány meg sem emlékezik a Kollégiumtól örökölt fecskendőről. Ha valaki ezt felkutatná, fontos helytörténeti adatokat tárhatna fel és tenné maradandóvá a Kollégium fecskendőjének 1872—1920 közötti történetét.

3. *A fecskendő működése az 1920-as években.*

A húszas évek elején *Tokaji* tanítónk — mint tűzoltó parancsnok — még ezzel a fecskendővel locsolgatta a szalmatetős, nádtetős házak gyakori tüzét. Alig volt nyár,

hogy egy-két tűz ne lett volna a faluban. Emlékezetem szerint — egy kivételével — mindegyik kéménytűzből eredt. Leggyakrabban kenyérsütéskor, amikor tömni kellett a kemencét, hogy bevetés előtt forró legyen, és felkapja a tésztát. A házak szabadkéményesek voltak, s a huzat vitte a szikrát. Ha visszahullott a szalmatetőre, nádtetőre, a forró nyárban lobbant a tűz. Ilyenkor az egész környék összeszaladt. Az asszonyok, lányok jajistenkedtek, a férfiak, akik éppen otthon voltak, vasvillát fogtak és szaladtak a tűzhöz, a fecskendőhöz.

De a vízzel volt a baj!

Felsőjózsán olyan mélyen volt a víz, hogy nem lehetett gémeskutat csinálni, csak kerekeskút volt a faluban. 2—3—5 család hordta a vizet egy-egy kútról. Az Ördögkertben még istenes volt a helyzet, de a Bondorhát nevű falurészen 8—10 család vitte a vizet a Belegrád vagy Dickman kocsmával szembeni közkútból. (Úgy mint a debreceni Kút utcai közkútból.)

Az emberek ugyan húzták és nyomták a fecskendő két karját, de nem volt víz. A mély kutakból csak annyit tudtak a fecskendőhöz hordani, hogy a tető elégése után a mestergerendát, a majorpankokat és a vastagabb szarufákat lehetett elszenesíteni, eloltani. Azért is, mert az éppen otthonlevő néhány kiképzett tűzoltó csak akkor ért a tűzhöz, mikor már csak parázs volt.

A gyakori kéménytűz miatt kezdték a pitarból (a zsoltárok nyelvén pitvar), a konyhából fűthető, de a szobában levő búbos kemencéket elbontani, és az udvar végén, a háztól 10—20 lépésre építettek kemencét, nyári konyhát.

A józsaiak nagyon féltek a tűztől. A gyufát az asszonyok a legleleményesebb helyekre rejtették, hogy a gyerek kezébe ne kerüljön. A tűz valójában leégést jelentett a szó teljes értelmében, mert az ilyen szalmás, nádas házakra a Gazdák Biztosítója sem kötött szerződést.

4. Ismerkedésem a fecskendővel.

A tűzoltószertár előtt naponta kétszer elmentem iskolás koromban. Iskolába menet és iskolából jövet. De a fecskendővel való igazi megismerkedésem 1924-ben vagy 1925-ben volt. Minden felsőjózsai tűznél ott voltam, mint bámészkodó gyerek, de a fecskendő működését akkor értettem meg, amikor Tokaji tanítónk egyszer elvitt bennünket a fecskendőhöz.

A szertárhoz közel lakó gyerekeket, meg azokat, akiknek rokonuk, keresztanyjuk közel lakott a szertárhoz, előre küldte, hogy vigyenek vizet a fecskendőhöz. A nagyocska, erősebb gyerkőcökkel kitolatta tanítónk a masinát az utcára. Elmagyarázta, hogy ez egy híres-nevezetes fecskendő, mert a Kollégium diákjai ezzel oltották a tüzet Debrecenben. Szívből szólt, hiszen ő is kollégiumi diák volt. Elmagyarázta a diákok tűzoltási módját, a vezetők, a különböző csoportok szerepét, feladatait, a fecskendő alkatrészeit. Összeszerelte a csövét, megmutatta, hogy melyik az anyacsavar, melyik a apacsavar, hogyan kell úgy összeszerelni, hogy a víz ne szökjön el az összeillesztésnél.

Mikor minden készen volt, a magasabb, erősebb fiúkat beosztotta a rúdhoz. A fiúk húzták, nyomták a fecskendő két karját, s ennek gyorsaságától függően ment a víz.

Még jócskán félig volt a tartály, mikor a tanító úr megállította a masinát. Elmagyarázta: ha azt akarjuk, hogy messzebbre menjen a víz, akkor a hüvelyk ujjunkkal be kell fogni a cső egy részét, szűkíteni kell a cső nyílását. Ezt is megmutatta. Aztán egy pillanatra felbillentette a cső végét, az égbe lőtte a vízsugarat. A lányok visongtak, akikre nem hullott a víz, kiabáltak: Minket is tanító úr! De tanítónk mértéktartó ember volt. Nyárias idő volt, tanulás, jókedvű ünnepség, egy hétre való beszédtéma a lányok között arról, hogy kire mennyi víz hullott.

Másnap jött a neheze. Tanítónk szóval, krétával, magyarázással és rajzzal elmondta, hogyan is működik a fecskendő. Beszélt az atmoszféráról, a légritkításról, a légsűrítésről, de ennek már nem volt olyan sikere, mint az előző napi locsolásnak. Ha jól emlékszem, csak *Andirkó Eszti*, a nagyon jóeszű kis *Lévai Róza*, *Kis Laci*, meg én értettük meg valamennyire, hogyan működik a fecskendő. Hát valahogy így tanította 50—60 évvel ezelőtt Tokaji tanítónk — fény nevére! — egy nádtetős iskolában a fizikát.

5. A Tűzoltó Egyesület (Egylet?) Józsán.

Tokaji tanítóm után egy *Szabó* nevű, korán nyugdíjazott, Józsára költözött katonaaltiszt lett a tűzoltóparancsnok, aki katonás feszességgel és fegyelemmel szervezte és oktatta az önkéntes tűzoltókat. Valószínűleg bakaaltiszt lehetett, mert nagyon szeretett vezényelni. A gyakorlásnál olyan hangosan ordított, hogy a fél faluban lehetett hallani.

Nem csak ideje, hanem ambíciója is volt a tűzoltói parancsnoksághoz. Gyakran tartott kiképzési gyakorlatot, növelte az önkéntes tűzoltók létszámát. Aztán kijárta, hogy a Tűzoltó Egyesület (vagy Egylet?) szervezeti engedélyt kapjon, és ezen a címen, mint tűzoltó parancsnok, partnere volt az elöljáróságnak. Nagyon hasznos, nyüzsgő, szerepelni szerető ember volt. Évenként 1—2 tűzoltó bált is rendezett a fecskendő javítása, a felszerelés kiegészítése, pótlása javára.

6. A fecskendő javításáról, karbantartásáról.

A fecskendő karbantartása, javítása nem okozott sok gondot és költséget. Két vasas kisiparos gondoskodott arról, hogy a fecskendő rendben legyen. Az egyik *Kostyu* gépészkovács, a másik *Gönci* lakatos volt. Ha lazult, eltört egy alkatrész, megszorították, hegesztették, mert ilyen régi masinához úgysem lehetett volna alkatrészt venni. Kostyu Jani iskolás társamtól tudom, hogy ezekért a munkákért nem kértek és nem is kaptak pénzt, csak a kenőanyag árát számolták el a községnek.

7. Egy tűzoltó bálról, néhány józsási báli illemszabályról.

Utolsó emlékem nem a fecskendővel, hanem egy tűzoltó bállal kapcsolatos. A tűzoltóknak, mint egyesületnek, joguk volt bált rendezni a tűzoltói felszerelés javára. Az ilyen és hasonló szerveknek a báli engedélyért nem kellett vigalmi adót fizetniük. A kocsmárosok ingyen adták a helyiséget, a rendért a rendező szerv volt a felelős, csak a rezesbandát kellett megfogadni, fizetni, meg a dobolás díját. A kisbíró 1—2 héttel előbb kidobolta, hogy melyik kocsma tánctermében lesz a bál, melyik egyesület rendezi, minek a javára, de hogy a bál hány órakor kezdődik, azt nem. Akkor még nem óra szerint igazodtak a józsásiak, hanem a katolikus templom harangja szerint. Reggel 5 órakor, déli 12 órakor olyan pontosan szólt a harang, mint ma a rádióban. A harangozó pontos ember volt, az órája faluszerte híres. Akinek órája volt, a harangozóhoz igazította.

A bál kezdésére az volt a jeladás, hogy a rezesbanda kiment a kocsma elé, és az utcán kb. félóráig fújta a nótákat. Ez volt a hívogató. Ezalatt a rendezők tették a dolgukat: székeket, lócákat vittek be a kísérőknek, meggyújtották a petróleumos lámpákat a mennyezet közepén, a táncterem négy sarkában, meg a pénzbeszedő asztalnál. A hívogató előtt nem illett a bálterembe menni, mert a rendezőknek még dolguk volt. De későn sem illett érkezni, mert az ilyen anyát, leányt megszólták, hogy nem tud a lány időben felöltözni.

A táncterem bejáratánál levő asztal mellett három ember ült. Az egyik szedte a pénzt, a másik adta a jegyet, a harmadik feladata pedig az volt, hogy a felülfizetők nevét, s a felülfizetés összegét feljegyezze. Az asztal szélére egy nagy papír volt erősítve, erre nagybetűkkel ráírták: A tűzoltó felszerelés javára felülfizetéseket köszönettel fogadunk.

Aki kísérte a lányt (anya, nagyanya, keresztanya), annak nem kellett jegyet váltani. Azt is elnézték a rendezők, hogy az anyák, nagyanyák egy-egy csitri leányt is bevigyenek a táncterembe ingyen. Hadd lássák, tanulják a táncot. Az külön dicséret és beszédtéma volt, ha egy-egy öreglegény táncba vitt egy még nem bálozó kislányt. A tánc nem volt könnyű a kislánynak, lábujjhegyeznie kellett, hogy a magas legény vállán tarthassa a kezét. Az ilyen kislányoknak 9—10 óra körül haza kellett menniük. Búsulva vagy büszkén, hogy őt ez vagy az a nagyobb legény megtáncoltatta. Mert az egykorú kislegényeket már nem vették komolyan a 12—14 éves lányok.

Ez régi szokás lehetett, mert anyám is emlegette, hogy iskolahagyott korában ilyen játékosan vitte egyszer táncba apám. Mikor apám leszolgálta a katonaságot, anyám — *Pásti Julcsa* — már eladó lány lett.

Anyám egyik keresztleányával táncolgattunk, a táncolók szélén, mert ott kisebb volt a lökdösődés. Ez olyan illendő tánc volt, amit elvárt anyám komaasszonya is, a keresztleány is. De elvárta anyám is, mert azzal indított el a bálba, hogy fiam, törődj a rokonlányokkal, meg a keresztlányaimmal. Ez azt jelentette, ha nem vitték táncba, kérjem fel, szóljak egy-egy cimborának, hogy vigye őket táncba. Meg azt is, hogy ha sokáig nem kérték le a lányt, kérjük le mi, lássák: kapós a lány. A keresztlány — olyan félig-meddig testvéri alapon — azt sorolta, hogy kiket kér majd fel, ha éjfél után nőválasz lesz. Egy-két cimborámat javasoltam, hogy kérje fel. De a keresztlány visszanyelvelt. Ezt azért nem, azt azért nem. Tehette, mert szép lány volt, formás, dolgos, akinek keze alatt égett a munka. Jól táncolt, kapós lány volt, válogathatott.

Csak arra figyeltünk fel, hogy a táncterem közepén feljajdul néhány lány, és 10—12 legény a táncterem közepén csépeli egymást. Hogy ezek közül kik voltak a verekedők, kik és hányan voltak azok, akik azért avatkoztak be, hogy a verekedőket szétlökdössék, nehéz lett volna elválasztani.

A tűzoltó parancsnok elkiáltotta magát: Asszonyok, lányok a sarokba! Ez felesleges felszólítás volt, mert a lányok ismerték a gyakorlatot, hogy ezzel a felszólítással kezdődik a rendezők munkája. Szétszaladtak anyjukhoz, nagyanyjukhoz, keresztanyjukhoz, hogy helyet csináljanak a verekedőknek, meg a rendezőknek. A rendezők aztán bele a sűrűjébe. Ki mit kapott, az volt az övé. Pillanatok alatt úgy szétlökdösték a legényeket, hogy csak ők maradtak a terem közepén.

A rendezőknek néhány katona is segített, akik a bálra jöttek haza a debreceni laktanyából. Nem akarták, hogy egy-két hetvenkedő legény miatt a rendezők beszüntessék a bált. Ők táncolni jöttek haza, nem verekedést nézni. Előkerült néhány nadrágszíj is, amivel — a két végét marokba fogva — jókat lehetett ütni, de nem tört csontot.

Ha valamelyik legény szembeszállt a rendezőkkel, annak régen rossz volt. Elkapták, könyökkel, bokarúgásokkal az ajtóhoz irányították és úgy kilökték az udvarra, hogy a lába se érte a földet, elterült, mint a gyalogbéka. Közben az arcát is megmarkolászták egy kicsit. Ez jó módszer volt, mert az orravére megindult.

Ha az ilyen kidobott legény orrtörlés, fésülködés, egy-két csillapító fröccs után visszaoldalgott a bálterembe, nem csináltak belőle ügyet. A belépő jegyét megváltotta, joga volt bálozni. A verekedésért meg megkapta a magáét. Legfeljebb egy-egy rendező szólt oda halkan: Öcsém, csak rendesen! Ez nem csak azt jelentette, hogy minden meg van bocsátva, hisz én is voltam fiatal, hanem azt is, tanuld meg öcsém, a rendező olyan úr a bálon, hogy az atyaúristen csak kismiska hozzá képest. Így tanították móresre, a helyi illemszabályokra a bálozni kezdő kislegényeket.

Mikor helyreállt a rend, a parancsnok odaszólt a trombitásoknak: Fújjátok, Lajcsi! *Rőth Lajos* bácsi nemcsak a trombitához értett, de humorérzéke is volt, és azonnal ráreccsentett az

Azt mondja a tízparancsolat,
Szeresd felebarátodat...

kezdetű nótára. Mindenki értette, és folyt a bál rendben, takarosan, hajnalig.

De aki bicskázott, azt megvetették, még a családjára is görbe szemmel néztek. A bicskázás már orvosi, csendőrségi, bírósági ügy volt, amitől úgy irtózott a nép, mint a tűztől. Az ilyen legény a börtön után nem is jött vissza a faluba, mert még kimaradt lány, fiatal özvegyasszony sem ment volna hozzá. A tisztességes verekedés csak testi erővel, birkózással és nyitott tenyérrel folyhatott.

Az egész verekedésnek annyi — kedélyes — visszhangja volt már a bálon, egy ideig a bál után is, hogy tréfálkoztak a tűzoltókkal, ha megint bált rendeznek, vigyék el a tűzoltó masinát is, és locsolással csináljanak rendet.

A báli verekedések oka legtöbbször gyerekes játék volt. Egy-egy összetartó legénybandában megbeszélték, hogy ezt vagy azt a hetyke legényt legyalázzák. Bárkit felkért vagy lekért, azonnal ott volt valaki, aki 2—3 lépés után lekérte a lányt. Ha másik lányt kért le, a móka ismétlődött. Ha volt egy kis esze az ilyen kipécézett legénynek, kiment az ivóba, hogy elbúsuljon, lám-lám ezek a gyerkőcök a fejére akarnak nőni. Dehát ez a világ rendje. Megnőnek a kis kutyák, megmarják a nagy kutyát. Ha nem volt elég esze, elfelejtette, hogy ő is részt vett ilyen mókákban, egy újabb gyors lekéréskor lekevert egy nagy pofont. Az összebeszélt cimborák aztán hegyibe! Ezeket a mókákat lánnyal még el nem kötelezett legénykék csinálták, akik már nem fértek a süvölvény bőrükbe, és kis legényből nagylegények akartak lenni. Ez volt a *kitáncolás.*

A másik móka volt a *rátáncolás,* de ez már gorombább játék volt. Több ügyességet kívánt és csak jól táncoló, nagyobb, összebeszélt legények csinálták. A kiszemelt legény közelében helyezkedtek el tánc közben, és vállal, háttal meglökték a legényt, hogy kizökkenjen a tánc ritmusából. Arra vigyázni kellett, és ez becsület kérdése volt, hogy a kiszemelt legény táncos lányát nem lehetett meglökni, vagy a két lányt egymásnak lökni. Ha valaki két ballábú volt, és ilyesmit csinált, az nem úszta meg szárazon. Ilyen esetben a pofonnak már oka volt, és ezt a közvélemény is helyeselte.

Ezt a goromba játékot a tapasztalt bálozó lányok ismerték, és ha látták-érezték, hogy mire megy a móka, összevillant a szemük, leköszönték a táncot, hogy a nagyobb bajt megelőzzék. A két legény meg ottmaradt, szégyenkezve, mert az csúfság volt, ha a táncos lány leköszönt.

Emlékezetem szerint egy bálon fordult elő, hogy a rátáncolásból verekedés lett. Illetve nem lett verekedés, mert a lökdösődő legény akkora pofont kapott, hogy eldőlt, mint a zsák. Ezzel be is fejezte a bált.

8. Befejezésül egy kis buzdítás.

Ezért a buzdításért írtam ezeket az emlékezéstöredékeket.

Az 1930-as évek elején úgy alakult az életem, hogy a kenyerem Baranyában, később Zalában volt letéve. 400 kilométerről sem a falu életét, sem a fecskendő sorsát nem tudtam figyelemmel kísérni. Csak annyit tudok, hogy már nem működik, új fecskendő van Józsán. Hogy mikor fejeződött be a fecskendő végtörténete, nem tudom, azt sem, hogy mi lett a sorsa.

Ha van Felsőjózsán honismereti szakkör, szép feladata lenne felkutatni a kollégiumi fecskendő végsorsát. Ha nincs szakkör, a nagyobb úttörők is vállalkozhatnának erre a feladatra. De egy olyan debreceni szakkör, amelyik a Kollégium történetével foglalkozik, ugyancsak kiterjeszthetné kutatásait a kollégiumi fecskendő történetének utolsó szakaszára.

Módszernek azt javaslom, hogy a végén kezdjék a kutatást. Levéltári adatokból, öreg emberek emlékezései alapján azt derítsék fel, hogy mikor vett vagy kapott új fecskendőt a község, mikor, mi lett a kollégiumi fecskendő sorsa, hogyan végződött dicső vagy dicstelen halála.

Baráti József.

MUNKATÁRSAINK

Barabás Jenő dr., az ELTE docense, Bp. — **Balogh Ferenc,** a Városépítési Tudományos és Tervező Intézet irányító kutatója, Bp. — **Balassa Iván dr.,** a Mezőgazdasági Múzeum igazgatóhelyettese, Bp. — **Barati József** nyugdíjas, Bp. — **Bariska István dr.** levéltárvezető, Kőszeg — **Beke György** író, Kolozsvár — **Boros Sándor dr.** kulturális miniszterhelyettes, Bp. — **B. Szatmári Sarolta dr.** múzeológus, Tata — **Buday Endre** pedagógus, Kolony — **Csorba Csaba,** a Történeti Múzeum múzeológusa, Bp. — **Dénes Gyula** ny. olajipari műszaki tisztviselő, Nagykanizsa — **Dobosy László** nyugdíjas, Ózd — **Domonkos Alajos** múzeumigazgató helyettes, Salgótarján — **Fehér Zoltán,** a Tanítóképző Intézet adjunktusa, Baja — **Földesné Györgyi Erzsébet dr.,** a Néprajzi Múzeum múzeológusa, Bp. — **Géczi János,** az MSZMP Nógrád megyei Bizottságának első titkára, Salgótarján — **Görcsös Mihály dr.** külső munkatárs, Kassa — **Grosser Enrique,** a Városépítési Tudományos és Terv. Intézet kutatója, Bp. — **Gunda Béla dr.,** a Kossuth Lajos Tudományegyetem tanára, Debrecen — **Halász Péter,** az Agrárgazdasági Kutató Intézet tudományos főmunkatársa, Bp. — **Halmi Lászlóné,** a Balatoni Üttörőváros múzeológusa, Zánka — **Horváth Gábor** könyvtáros, Bp. — **Horváth István dr.** múzeumigazgató, Salgótarján — **Illés Lászlóné dr.,** a Magyar Munkásmozgalmi Múzeum o. v. helyettese, Bp. — **Jakab Sándor,** a SZOT főtitkárhelyettese, Bp. — **Katona Imre dr.,** az ELTE docense, Bp. — **Kisasszondy Éva dr.,** a Kulturális Minisztérium Levéltári Osztályának főelőadója, Bp. — **Kovács Ágnes dr.,** az MTA Néprajzi Kutató Csoportjának tud. munkatársa, Bp. — **Kovássy Zoltán dr.,** ügyvéd, Bp. — **Kovásznai Józsefné,** a Pesti Barnabás Szakközépiskola és Szakmunkásképző Intézet tanára, Bp. — **Kriskó Lajosné,** a Nógrád megyei Munkásmozgalmi Múzeum múzeológusa, Salgótarján — **Krisztián Béla,** az 501. Ipari Szakmunkásképző Intézet tanára, Komló — **Krupa András dr.,** a TIT Békés megyei titkára, Békéscsaba — **Leblancné Kelemen Mária** főlevéltáros, Salgótarján — **Makoldi Sándor,** a Tanítóképző Intézet tanársegédje, Debrecen — **Marosi Endre,** a Hadtörténelmi Intézet tud. munkatársa, Bp. — **Molnár Béla,** a Hazafias Népfront Országos Tanácsának titkára, Bp. — **Molnár Imre** ny. gimn. tanár, Szigetvár — **Molnár Pál dr.,** a Pénzügyi és Számviteli Főiskola docense, Salgótarján — **Morvay Péter dr.,** a Néprajzi Múzeum ny. osztályvezető helyettese, Bp. — **Nagy Géza** tanár, Karcsa — **Nagy Sándor dr.,** a KISZ KB titkára, Bp. — **Petercsák Tivadar** múzeumigazgató, Szerencs — **Péntek János dr.** egyetemi adjunktus, Kolozsvár — **Schneider Miklós dr.,** levéltárigazgató, Salgótarján — **Székely György dr.,** az ELTE tanára, Bp. — **Szénássy Zoltán dr.** gimn. tanár, Komárom — **Szikora András** szerkesztő, Bp. — **Taba István dr.** ny. tanár, Bp. — **Tarczi Ilona** egyetemi hallgató, Bp. — **Tímaffy László dr.** ny. középiskolai tanár, Győr — **Tóth István dr.,** a Tanárképző Főiskola docense, Pécs — **Uszta Gyula,** a Magyar Partizánszövetség főtitkára, Bp. — **Vöö Imre** technikus, Szigetszentmiklós — **Wölfel Lajos** technikus, Győr — **Zólyomi József dr.** múzeumigazgató, Balassagyarmat.